

OSMANLI DÖNEMİ

Balkan

Şehirleri

2

Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'da hâkimiyetini tesis ettikten sonra Anadolu'dan Balkanlar'a nüfus iskan ederek Balkanlar'ı şenlendirmiş, inşa ettiği ve yukarıda bahsedilen mimari eserler sayesinde şehirleri hem geliştirmiş hem de insana faydalı hale getirmiştir. Bu sayede Balkan şehirleri günden güne gelişerek yeni bir kültüre, yeni bir kimliğe sahip olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu yaklaşık 550 yıl hüküm sürdüğü Balkan coğrafyasında birçok yeni şehir inşa ettiği gibi mevcut şehirleri sosyal, kültürel ve iktisadi açıdan geliştirerek insan yaşamına elverişli hale getirmiştir. Şehirleşme, kamusal binaların inşası, nüfus artışı, ekonomik ve ticari ilişkiler gibi süreçlere bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti Balkanlar'da, hem yeni kurulan hem de mevcut şehirlerde çok sayıda cami, han, hamam, bedesten, medrese, çeşme vs. inşa etmiştir. Klasik Osmanlı şehri cami eksenli gelişir. Merkezde cami etrafında han, hamam, bedesten gibi kamuya açık binalar inşa edilir ve şehir bu şekilde caminin etrafında gelişir. Osmanlı Dönemi Balkan şehirlerinin en önemli geçim kaynaklarından birisi daha çok tarımsal ürünlere dayalı yapılan ticarettir. Bu bağlamda bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu tarımın gelişmesi için Balkanlar'a girdiği andan itibaren timar sistemini uygulayarak şehirlerin can damarı tarımın gelişmesine olanak sağlamıştır. Gelişmiş bir timar sistemine sahip olan Osmanlı İmparatorluğu bu sayede sağladığı güvenlik sistemi sayesinde güvenliği ve sürekli üretimi sağlayarak Balkan şehirlerinin ekonomik açıdan gelişmesine olanak sağlamıştır.

gece
kitaplığı

gece
kitaplığı

OSMANLI DÖNEMİ

Balkan

Şehirleri

2

Zafer GÖLEN
Abidin TEMİZER

gece
kitaplığı

Editörler
Zafer GÖLEN & Abidin TEMİZER

OSMANLI DÖNEMİ

Balkan

Şehirleri

2

gece
kitaplığı

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki hâkimiyetinin sona ermesinden sonra milliyetçi fikirlerin de etkisiyle bir taraftan gelişen tarih yazıcılığı Osmanlı'nın söz konusu mirasını görmezden gelirken diğer taraftan milli hükümetler Osmanlı'dan kalan çok sayıda somut mirası yok ederek veya değiştirerek Osmanlı'nın izlerini ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Geldiğimiz noktada Osmanlı Devleti'nin inşa ettiği birçok mimari eserin yok edildiğini görmekle birlikte Osmanlı'dan kalma yerleşim yerlerinin de henüz tam olarak tespit edilemediğini, hatta bazılarının yok olduğunu görmekteyiz.

gece
kitaplığı

OSMANLI DÖNEMİ BALKAN ŞEHİRLERİ

&

II. CİLT

Yayın Koordinatörü • Yaşar HIZ

Genel Yayın Yönetmeni • Aydın ŞİMŞEK

Editörler • Prof. Dr. Zafer GÖLEN & Doç. Dr. Abidin TEMİZER

Kapak Tasarım • Esra YILDIZ

İç Tasarım • Prof. Dr. Hasan BABACAN &
Yrd. Doç. Dr. Tuğrul ÖZCAN

Birinci Basım • © Aralık 2016 /ANKARA

ISBN • 978-605-180-565-8 (II. Cilt)

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı *Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği*'ne aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. Yazıların her türlü hukuki sorumluluğu ilgili makalenin yazar/larına aittir.

Gece Kitaplığı Adres:

Elif Sokak (Büyük Sanayi Sitesi), Sütçü Kemal İş Hanı, 7 / 111 İskitler / Ankara

Tel: 0312 384 80 40

GSM: 0505 145 68 68

web: www.gecekitapligi.com

e-posta: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt

Bizim Büro Matbaa Sanayi 1. Cadde Sedef Sk. No: 6/1 İskitler - Ankara

Sertifika No: 26649

Tel: 0312 229 99 28

OSMANLI DÖNEMİ BALKAN ŞEHİRLERİ

&

II. CİLT

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Zafer GÖLEN & Doç. Dr. Abidin TEMİZER

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KALKANDELEN'DE SİLAH ÜRETİMİ

Arms Production in Tetovo in the Second Half of 19th Century

Said Olgun*

Özet: İdârî taksimat bakımından Kosova vilâyetinin Prizren sancağına bağlı bulunan Kalkandelen kazası, Osmanlı ülkesindeki önemli silah üretim merkezlerinden biri olmuştur. Bunun arkasındaki sebepler arasında bölgede yaşayan Arnavutlar arasındaki kan davaları ve Lek Dukakin Kanununun hükümlerinin etkili olduğu söylenebilir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Kalkandelen'deki silah ustaları daha çok Martini-Henry marka Amerikan menşeli silahları taklit ederek üretim yapmışlardır. Kalkandelenli ustalar bu konuda o kadar mahirdirler ki üretim yaptıkları silahların bir takım özelliklerini daha da geliştirmiş ve 1893 yılındaki Chicago Dünya Fuarında bu silahlar sergilenmiştir. Bununla beraber Babıali, Tüfenkhâne-i Âmire'de çalıştırmak üzere bölgeden silah ustalarını İstanbul'a getirmeye çalıştığı gibi zaman zaman ihtiyaç duyulan silahları bu bölgede üretme yoluna gitmiştir. Bu çalışmada Kalkandelen bölgesindeki silah üretim faaliyeti üzerinde durularak bunun bölgenin sosyal, ekonomik ve siyasî hayatı üzerindeki yansımaları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece bölgedeki bir takım kültürel değerlerin silah üretimine etkisi, yapılan üretimin ekonomik değeri ve bunun siyasî yansımaları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kalkandelen, Silah üretimi, Tüfenkhâne-i Âmire

Abstract: In terms of administrative division, Tetovo of the Prizren district, Kosova has been one of the important arms production centers in the Ottoman Empire. It can be said that among the underlying causes, blood feud between the Albanians living in the region and the provisions of the Kanun of Lekë Dukagjini are effective. The gun masters in Tetovo made production mostly by imitating the American guns such as Henry Martini in the second half of 19th century. The masters of Tetovo are so skilled in this field that they developed some features of the guns they produced even further and these guns were exhibited in Chicago World's Fair in 1893. Besides, Bâb-ı Âlî tried to bring the gun masters from the region to employ them in Tüfenkhâne-i Âmire (Imperial Armory) in Istanbul and also had the needed guns produced in this region sometimes.: In this study, arms production activity in Tetovo was discussed and it is attempted to reveal its reflections on the social, economic and political life of the region. Thus, the effect of some cultural values on the arms production, economic value of the production made and the political reflections of the same in the region were detected.

Keywords: Tetova, Arms Production, Tüfenkhâne-i Âmire

* (Yrd. Doç. Dr.), Siirt Üniversitesi, Tarih Bölümü, Siirt/Türkiye, e-mail: saidolgun@hotmail.com.

Giriş

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Prizren'e bağlı bir kaza olan Kalkandelen, Prizren sancağının bağlı olduğu vilâyetin değiştirilmesine bağlı olarak bazen Kosova bazen de Manastır vilâyetine dâhil olmuştur. 1877 yılında Kosova'ya bağlı iken 1880-1881 yılında Manastır'a bağlı görülmektedir. 1889 yılında yapılan düzenleme ile Prizren'in Kosova'ya bağlanmasıyla tekrar Kosova vilâyetine dâhil olmuş ve Balkan Savaşlarına kadar Kosova vilâyetinin Prizren sancağına bağlı bir kaza olarak kalmıştır.¹ 15 bin nüfusa sahip olan kaza halkının büyük çoğunluğu Müslüman Arnavutlardan oluşmaktadır.²

Arnavutlar arasında kaynağı tam olarak bilinmeyen ancak özellikle dağlık ve kırsal bölgelerde katı bir şekilde uygulanan "Lek Dukakin Kanunu" adı verilen eski örf ve adetler, toplumun sosyal hayatını her yönüyle etkisi altına almıştır. Bu çerçevede buluşa eren erkek çocuğun beline, düzenlenen bir törenle, babası tarafından bir silah takılır ve böylece beline silah takılan çocuk silah taşıma iznine sahip olur.³ Arazinin ve iklimin sert yapısı insanların tabiatlarını da şekillendirmiş özellikle kuzeyde yaşayan Arnavutlar, sert bir mizaca sahip olagelmışlerdir. Arnavutlar arasında herhangi bir meseleden ötürü meydana gelen münakaşa ve münaza neticesinde bir kişiyi öldürmek, âdet ve cesâret olarak nitelendirilmiş ve bunun neticesinde aileler arasında kan davaları başlamış ve her yıl binlerce insan ölürken yine binlercesi can korkusuyla evine hapsolmek zorunda kalmıştır.⁴ William M. Sloane, Arnavutlar arasındaki asabiyet duygusunu ve silah taşıma alışkanlığını "... *Anlamsız ölçülere varan bir onur kavrayışları vardır ve her biri silah ve mühimmat bakımından adeta küçük bir cephanelik taşır...*

¹ Mucize Ünlü, *Kosova Vilayeti*, Gece Kitaplığı, 1. Baskı Ankara 2014, s. 50-30.

² Şemseddin Sami, "Kalkandelen", *Kamusü'l-a'lâm*, C.V, Mihrân Matbaası, İstanbul 1314, s. 355.

³ *Salnâme-i Vilâyet-i Manastır*, Birinci Def'a, 1305, s. 472-473.

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzât (Y.PRK.ASK)*, Dosya No: 30, Gömlek No: 97, 29 Rebiyülevvel 1303 (5 Ocak 1886).

Avrupa'nın silahlı çocukları denmiştir kendilerine..."⁵ şeklinde ifade etmiştir. Mizaçları, Lek Dukakin Kanununun hükümleri, aileler arasında yaşanan kan davaları, eşkıyalık olayları, Arnavutları silah taşımaya yöneltmiş ve bunun neticesinde Kalkandelen ve Prizren bölgesinde silah üretimi oldukça artmış ve gelişmiştir. Bu durum, Kalkandelen'in ordunun silah veya üretim için silah ustası ihtiyacını karşıladığı önemli bir merkez haline gelmesini sağlamıştır.

1. II. Mahmud Dönemi

15 Haziran 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı'nın ilgasıyla yerine kurulan Avrupaî tarzdaki Asâkir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun silah ve mühimmatının kaliteli olmasına II. Mahmud tarafından özel bir önem verilmiştir. Tüfekhâne'de yapılan tüfeklerin yetersiz görülmesi üzerine bunların kalitelerini artırmak için Hüsrev Mehmet Paşa'nın Seraskerliği döneminde Londra'da bulunan Namık Paşa'dan İngiliz ordusunun kullandığı tüfeklerin numunelerini göndermesi istenilmiştir.⁶ Bununla birlikte II. Mahmud döneminde ordunun ihtiyaç duyduğu muhtelif cinslerdeki silahların üretimi Kalkandelen ve Prizren'de yaptırılmış veya buradaki ustalar İstanbul'a sevk edilerek Tüfenkhane-i Âmire'de çalıştırılmıştır.⁷

Osmanlı ordusunun silah ihtiyacını karşılamak için 1827 yılında Cebehane ve Tüfenkhane aracılığıyla Prizren'deki silah ustalarına her bir çifti kırk buçuk kuruştan iki bin çift piştov yaptırılmıştır.⁸ 1828 yılında Üsküp'te Asâkir-i Mansure süvarileri için

⁵ William M. Sloane, *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, Çev. Sibel Özbudun, Süreç Yayınları, 1. Baskı İstanbul Eylül 1987, s. 67.

⁶ Ali İhsan Gencer, vd., *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi*, Doğu Kütüphanesi, 1. Baskı İstanbul Mayıs 2008, s. 48.

⁷ II. Mahmud döneminde Asakiri-i Mansure-i Muhammediye için gereken silah ve mühimmatın Rumeli tarafından temini konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.; Tuğrul Özcan, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014, s. 43-54.

⁸ BOA, *Cevdet Askeriye (C.AS)*, Dosya No: 158, Gömlek No: 6957, 13 Cemaziyülevvel 1243 (2 Aralık 1827); Söz konusu piştovlar 40'ar kuruştan mübayaa edilmiştir; T. Özcan, *a.g.e.*, s. 50.

piştov imal edecek ustanın bulunmaması üzerine⁹ “*abalisinin ekseri piştov imâli sanatını*” bilmeleri ve üretim için gerekli olan demirin temin edildiği madenlere yakın olması nedeniyle Kalkandelen ve Prizren’de üretilmesine karar verilmiştir. Her bir çifti kırk kuruştan bin adet piştovun kısa bir süre içerisinde numunelere uygun bir şekilde üretilmesi için de Üsküp Nâzırı Hıfzı Paşa görevlendirilmiştir.¹⁰ Bu çerçevede 1828 yılının Aralık ayına kadar bölgede üç yüz çift piştov imal edilerek teslim edilmiştir.¹¹

1828 yılında Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye süvarileri için Tüfenkhane-i Amiere’de piştov üretilmesine karar verilmiştir. Ancak, Tüfenkhânedeki çakmakçı ustalarının “*derece-i kifâyeden dîn*” olmaları nedeniyle Kalkandelen’den otuz çakmakçı ustanın İstanbul’a sevkine karar verilmiştir. Bu tarihlerde Kalkandelen’de otuz iki çakmakçı esnafı bulunuyordu ve bunlardan üç tanesi üretimi yapılacak olan silahların üretimini mahirane bir şekilde yapabiliyordu. Diğerleri ise bunların yönlendirmesiyle oldukça iyi işler çıkarabiliyorlardı. 24 Ağustos 1828 tarihinde çıkartılan bir irâdeyle ustaların İstanbul’a sevkiyle ilgilenmek üzere Kalkandelenli Recep Paşazâde Abdurrahman Paşa görevlendirilmiştir.¹²

7 Ağustos 1829’da Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye için Tüfenkhane-i Âmire’de çeşitli türlerde çok sayıda silah yapılacağı için bunun hızlı bir şekilde tamamlanması maksadıyla “*çakmak imâlâtı fenninde mahir*” olmak üzere Kalkandelen’den otuz beş, Ohri’den on, Debre’den on beş, Elbasan’dan on beş, Tiran’dan on nefer çakmakçı ustanın İstanbul’a gönderilmesi padişahın oluruyla karara bağlanmıştır.¹³

⁹ Osmanlı ordusunda kullanılan silahlar, askerlerin piyade ya da süvari olma durumuna göre değişebiliyordu. Süvariler, Fransız ordusunda kullanılan Belçika yapımı çakmaklı tüfek ve süngüyle teçhiz ediliyordu. Ancak yeterli kalitede ve sayıda tüfek imalatı yapılamadığından ordunun silah ihtiyacı genellikle Avrupalı tüccardan sağlanıyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz.; T. Özcan, *a.g.e.*, s. 43-44.

¹⁰ BOA, C.AS, 847/36218, 29 Receb 1245 (24 Ocak 1830).

¹¹ BOA, C.AS, 740, 31098, 22 Cemaziyülahır 1244 (30 Aralık 1828).

¹² BOA, C.AS, 393/16226, 27 Cemaziyülahır 1244 (4 Ocak 1829).

¹³ BOA, C.AS, 594/25019, 29 Safer 1245 (30 Ağustos 1829).

1830 yılında Tüfenkhane-i Âmire’de Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye için çakmak üretmek amacıyla Prizren’den otuz çakmakçı ustası İstanbul’a doğru yola çıkarılmıştır. Hatta çakmakçı ustalarının hızlı bir şekilde İstanbul’a ulaşarak işe koyulmaları için Prizren sancağı mutasarrıfı Mahmud Paşa’ya gönderilen bir yazıyla ustalara menzil beygirleri temin edilmesi istenmiştir.¹⁴ Yapılan planlamaya göre Prizren’den İstanbul’a gönderilen çakmakçı ustaları altışar aylık dönemler halinde değiştirilecekti. İstanbul’a ilk otuz kişilik çakmakçı ustası grubu “*Ruḡ-i Hızır*” dönemi için gönderilmiştir. Ancak “*Ruḡ-i Kasım*” dönemi için ikinci gurubun İstanbul’a doğru yola çıkmasından önce Prizren Mutasarrıfı Mahmud Paşa, 3 Ekim 1830 tarihli yazısıyla bölgenin engebeli bir araziye sahip olması, halkın fakir olması, ustaların İstanbul’da buldukları sürece ailelerinin geçim sıkıntısına düşerek perişan olmaları, İstanbul’a gidişleri esnasında ustaların binek ve konaklama imkânlarının olmaması gibi nedenlerle bu uygulamaya son verilmesi talebinde bulunmuştur. Mahmud Paşa’nın yeni önerisi, devlet tarafından tespit edilecek bir fiyat ile istenilen niteliklerde her yıl iki bin çakmağın Prizren’de yapılarak İstanbul’a gönderilmesi olmuştur. Buna göre çakmakların yarısı “*Ruḡ-i Hızır*” döneminde yarısı da “*Ruḡ-i Kasım*” döneminde teslim edilecekti. Tüfekhâne-i Âmire Nazırı ve Mühimmat-ı Harbiye Nazırı arasındaki yazışmalar neticesinde çakmakçı ustası Prizrenli Hasan marifetiyle her yıl her biri on iki kuruştan dört bin çakmak yapılması ve uygun niteliklerde üretilmeyenlerin de iadesine karar verilmiştir.¹⁵

İlerleyen yıllarda bölgedeki silah ustalarının İstanbul’a sevk edilerek buradaki üretim merkezlerinde silah imal etmeleri uygulamasına devam edilmiştir. 1835 yılında Tüfekhâne-i Âmire’de istihdam edilen İpekli sekiz ve Yakovalı dört çakmakçı amelesine memleketlerine dönüşleri esnasında mekkâre bargir verilmesi ve güzergâh üzerindeki kazalarda birer gece misafir

¹⁴ BOA, C.AS, 927/40095, 20 Şevval 1245 (14 Nisan 1830).

¹⁵ BOA, C.AS, 174/7582, 15 Rebiyülahir 1246 (3 Ekim 1830).

edilmeleri emredilmiştir.¹⁶ Böylece uzun süredir İstanbul'da istihdam edilen on iki ustanın memleketlerine sağ salim ulaştırılmasına gayret gösterilmiştir.

2. Abdülmecid Dönemi

Kalkandelen kazasının, 1844/1845 yılına ait temettuat defterlerine göre, on mahallesinin dokuzunda elli farklı meslek grubu içerisinde en fazla icra edileni tüfekçiliktir. Bin seksen yedi hane içerisinde iki yüz otuz altı mükellef tüfekçilikle iştigal etmektedir ki bunların büyük bir çoğunluğu da Müslümanlardan oluşmaktaydı.¹⁷

1844 yılından itibaren Prizren ve Kalkandelen'de çok sayıda tüfek ustasının bulunması ve bunların merkezin bilgisi dışında silah ve barut imal etmesi dikkat çekmeye başlamıştır. Bunun üzerine 22 Ağustos 1844 tarihinde kaleme alınan bir kaime ile bölgedeki tüfek ustalarının Tüfenkhâne-i Âmire'de görevlendirilerek barut üretiminin yasaklanması istenilmiştir.¹⁸ Rumeli Ordu-yı Hümâyûnu Müşiri Reşid Paşa tarafından kaleme alınan bir yazıda da Kigalık bölgesinde bulunan Prizren, Kalkandelen, Üsküp ve diğer mahallerde çok miktarda tüfek üretildiği ve bunların kontrolsüz bir şekilde uygunsuz kişilere satıldığı belirtilerek bu durumun asayiş ve güvenlik problemine yol açacağı ifade edilmiştir. Müşir Reşid Paşa, söz konusu problemlerin önünü almak için silah ustalarının Tüfenkhâne-i Âmire'de istihdamlarını veya bunların belirli bir kontrol mekanizması içerisine dâhil edilmelelerini önermiştir. Müşir Reşid Paşanın 27 Mart 1845'te Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de katıldığı bir toplantıda yapılan görüşmeler neticesinde alınan kararlar Meclis-i Umumi'de görüşülmüş ve padişah iradesiyle kabul edilmiştir. Buna göre tüfenkçi esnafından güvenilir kişiler kâhya tayin edilecek ve esnaflar birbirine

¹⁶ BOA, *C.AS*, 562/23615, 25 Rebiyülevvel 1251 (21 Temmuz 1835). BOA, *C.AS*, 4 Rebiyülahir 1251 (30 Temmuz 1835).

¹⁷ Ayhan Doğan, "Balkanlar'da Tüfek Üretim Merkezi: Kalkandelen (Tetova)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 212, Ekim 2014, s. 91.

¹⁸ BOA, *Sadâret Mektubî Kalemî Defterleri (A.MKT)*, Dosya No: 15, Gömlek No: 52, 7 Şaban 1260 (22 Ağustos 1844).

kefil olacaklardır. Bir alış veriş esnasında kâhya, alıcı ve satıcı memleket meclisine giderek ticareti yapılan silahın miktarını ve nereye gideceğini beyan edip bir kişiyi kefil gösterecekler ve şartların sağlanmasıyla birlikte meclisten ilmühaber ve kaymakamliktan ruhsat alınarak alış veriş tamamlanacaktı. Ancak silahların sevk edileceği yere de önceden haber verilmesi ve oradan da olur alınması bir başka şart olarak koşulmuştur. Bununla birlikte meclis tarafından her ay iki jurnal düzenlenerek biri müşire diğeri de valiye verilecek ve bunlar da söz konusu jurnalleri bağlı buldukları Seraskerlik ve Babıali'ye gönderilecekti. Alınan bu tedbir ile üretilen ve satılan silah miktarının belirlenmesine ve silahların uygun olmayan yerlere gönderilerek uygun olmayan kişilerin eline geçmesine engel olunmaya çalışılmıştır. Görüşmeler esnasında İstanbul'dan gönderilecek ustalar vasıtasıyla Osmanlı ordusunun kullanabileceği tüfek ve diğer askerî malzemelerin ürettirilmesi söz konusu olmuşsa da esnafın toplu bir halde bulunmaması nedeniyle bundan bir fayda sağlanamayacağı ve esnafı bir araya toplamak için bir fabrika inşası gerekli olduğu ancak bunun hali hazırda mümkün olmadığı ifade edilmiştir.¹⁹

1845 yılına kadar Osmanlı piyade askerleri çakmaklı tüfeklerle donatılırken Avrupa'da meydana gelen gelişmelere bağlı olarak kapsüllü tüfekler verilmesi kararlaştırılmıştır. Nizamiye ve redif askerlerine dağıtmak için toplam üç yüz bin tüfeğe ihtiyaç duyuluyordu. Satın alınmasının oldukça külfetli olacağı düşünülerek Tüfekhâne'de çakmaklı tüfeklerin kapsüllüye dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. 1847 yılında da kapsüllü tüfekler, Belçika usulü pistonlu tüfeğe dönüştürülmüştür.²⁰ Bu çalışmalar yapılırken Kalkandelen ve civarındaki tüfek ustalarının Tüfekhâne'de istihdam edildikleri görülmektedir. Bu çerçevede 1848 yılında Tüfekhâne-i Âmire'de istihdam olunmak üzere Prizren kazasından yirmi beş çakmakçı, beş kundakçı ve beş çakıcı talep edilir-

¹⁹ BOA, *Mesâil-i Mübimme İrâdeleri (İ.MSM)*, Dosya No: 17, Gömlek No: 384, 28 Rebiyülevvel 1261 (6 Nisan 1845).

²⁰ Ali İhsan Gencer, *a.g.e.*, s. 49-50.

ken Kalkandelen kasabasından da on beş çakmakçı ve beş kundakçı ustası talep edilmiştir.²¹ 7 Aralık 1848 tarihinde Üsküp Valiliğine gönderilen bir yazıyla Kalkandelen ve Prizren'den çakmakçı, kundakçı ve çakıcı olmak üzere altmış amele talep edilmiştir. Daha önce İstanbul'a sevk edilen ameleler yol masraflarını kendileri karşılarken bölgede Tanzimatın uygulanmaya başlaması üzerine kaza meclisleri marifetiyle mahalleri emvalinden her bir nefere yüz ellişer kuruş harcırah verilerek gönderilmesi istenmiştir.²² 19 Ekim 1849 tarihinde Tophane-i Âmire Müşirine hitaben kaleme alınan bir belgede Tüfekhâne-i Âmire'de istihdam olunmak üzere Prizren kazasından tertip olunan tüfekçi amelesinin gönderildiğine dair Üsküp valisi tarafından gönderilen bir yazıdan bahsedilmektedir.²³

3. II. Abdülhamid Dönemi

Askerî sanayide makineleşmenin ilk gerçekleştiği ülke olan Amerika, İngilizlerin “Amerikan Sistemi” adını verdikleri sistem ile karmaşık bileşenli ürünleri daha kaliteli, düşük maliyetli ve seri bir şekilde üretme imkânına sahip olmuş böylece silah sanayisinde diğer ülkelere karşı büyük bir üstünlük sağlamıştır. Silah üretiminde bir devrim olarak nitelendirilen bu sistemin en önemli özelliği, üretilen silah parçalarının standart olması ve her hangi bir parçanın başka bir silah üzerinde kolaylıkla kullanılabilir olmasıydı.²⁴ Ceride-i Askeriyye'nin 29 Eylül 1869 tarihli nüshasında İngiltere ordusunun Snider tüfeği yerine Martini-Henry tüfeğini kullanacağı haber verilirken Osmanlı Devleti'nde 7 Temmuz 1871 yılında çıkan bir iradeyle iki yüz bin Martini-Henry tüfeği satın alınması kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede 1883 yılının Mart ayına değin Amerika'daki Providence Tool Kum-

²¹ BOA, *Sadâret Mektubî Kalemi Mihiimme Kalemi (A.MKT.MHM)*, Dosya No: 6, Gömlek No: 56, 16 Ramazan 1264 (16 Ağustos 1848).

²² BOA, *A.MKT.MHM*, 8/59, 11 Muharrem 1265 (7 Aralık 1848).

²³ BOA, *A.MKT.MHM*, 753/91, 2 Zilhicce 1265 (19 Ekim 1849).

²⁴ Ali İhsan Gencer, *a.g.e.*, s. 13-15.

panyası tarafından 550.781 Martini-Henry tüfeği Osmanlı Devleti'ne teslim edilmiştir.²⁵ Amerika'dan ithal edilen Martini-Henry ve Winchester marka tüfeklerin bir kısmı Bosna ve Bulgar isyanlarıyla başlayıp 93 Harbi ile neticelenen üç dört yıllık süre içerisinde zayi olmuştur. Temmuz 1876'da ayaklanan Sırlara karşı yapılan savaşta nizamiye askerlerinin yetersizliği sebebiyle cepheye gönderilen gönüllüler, bir süre sonra firar etmiş ve kendilerine verilen Martini-Henry tüfekleri de satmışlardır. 1879 yılının Haziran ayında hazırlanan bir istatistiğe göre 93 Harbi ve öncesinde yaşanan olaylar esnasında 156 bin 277 Martini-Henry tüfeği, 207 bin 555 iğneli Snider tüfeği, 11 bin 708 Winchester filintası ile 28 bin 527 Winchester tüfeği, 87 bin 137 ağızdan dolar cinsteki tüfek, 24 bin 409 revolver tabanca zayi olmuştur. Bu silahların önemli bir kısmı halkın elinde kalmıştır. Geçim kaynağı olmayan bu silahlı kişiler bir takım eşkıyalık faaliyetlerinde bulunurken güvenlik kuvvetlerinin elinde bulunan silahların menzillerinin kısa olması nedeniyle onlara karşı büyük bir üstünlük sağlıyorlardı. 1877 yılının Eylül ayının sonlarında halkın elindeki silahların toplanmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır.²⁶

Bölgede baş gösteren isyanlar ve savaşlar nedeniyle çatışma alanlarında geride bırakılan veya başta gönüllüler olmak üzere firar eden askerlerin beraberlerinde götürerek satmış oldukları silahlar, zaman içerisinde Kalkandelenli silah ustalarının tezgâhına gelmeye başlamıştır. Bu askerî silahlar, tamir edilerek tekrar kullanılabilir hale getirildiği gibi Kalkandelenli maharetli ustalar bunları taklit ederek yeni silahlar da üretmişlerdir. Silah ustalarının uygulamış oldukları bir başka üretim şekli Osmanlı ordusunun kullanmış olduğu Winchester, Remington ve Martini Henry marka silahların aksamalarını birleştirmek olmuştur. Özellikle en yoğun şekilde taklit edilen tüfek Martini Henry marka tüfekler olmuştur.

²⁵ Ali İhsan Gencer, *a.g.e.*, s. 101; Oral Sander, Kurthan Fişek, *Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)*, İmge Kitabevi, 2. Baskı İstanbul Mayıs 2007, s. 60-73.

²⁶ Ali İhsan Gencer, *a.g.e.*, s.135-136.

Seraskerlik tarafından 24 Aralık 1886 tarihinde kaleme alınan bir tezkireyle Osmanlı askerlerinin elinde bulunan tüfeklerin taklitlerinin halk tarafından imal edildiği ve kullanıldığı ve bunun uygun olmadığı belirtilerek “*esliba-i askeriyye fişengi atar silah imâlinin men*” edilmesi, Tuna ahâlisinin elindeki tüfeklerin toplattırılması ve silahlarını satan askerlerin cezalandırılması istenilmiştir. Konu, 2 Şubat 1887 tarihinde Meclis-i Vükela’da görüşülerek karara bağlanmıştır. Buna göre askerî silahların imâlinin ve kullanılmasının engellenmesi gerekliliği ifade edilirken halkın eline geçen askerî silahların miktarının az olması ve bir takım zorluklar nedeniyle toplanmasının mümkün olmadığı ifade edilerek silahını satan askerler konusunun Şura-yı Devlete sevk edilmesine karar verilmiştir.²⁷

Kalkandelen ve Prizren bölgesinde askerî silah üretiminin yasaklanarak esnafın elinde bulunan silahların toplanması yönünde alınan karar, 1887 yılında Tacir Ali Ağa isimli bir tüccarın dilekçesiyle uygulamadan kaldırılmıştır. Tacir Ali Ağa, Kalkandelen’de üretilmiş olan on tane Martini-Henry marka tüfeği Anadolu’ya getirerek satmak için ruhsat talebinde bulunurken aynı zamanda yeni silahların ortaya çıkmasıyla “*san‘atları itibarsız kalan tüfenkçi esnafının*” bu silahları üreterek geçimlerini sağladıklarını, alınan kararın kendilerini mağdur edeceğini, Bosna-Hersek, Karadağ, Mirdita ve İşkodra malisyalı gibi yerlerde Martini tüfeklerinin toplanmasının mümkün olmadığını ve şimdiye kadar söz konusu kararın Manastır vilâyeti tarafından uygulamaya geçirilmediğini belirtmiştir.²⁸ Dâhiliye Nezareti tarafından Meclis-i Vükelâya taşınan konu, 6 Nisan 1887 tarihinde burada müzakere edilmiştir. Kalkandelen ve Prizren’de öteden beri halkın çoğunlukla silah üretimiyle meşgul olduğu, üretilen silahların “*yerli ve bir nev‘ zîynet eslibası*” olması nedeniyle yerli sanayinin gelişimine engel olacak bu tür engellemelerin devamının uygun olmayacağı ifade edilerek bölgede silah üretimine mani olunmayarak Tacir

²⁷ BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)*, Dosya No: 16, Gömlek No: 57, 8 Cemaziyülevvel 1304 (2 Şubat 1887).

²⁸ BOA, *Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT)*, Dosya No: 1407, Gömlek No: 72, 2 Receb 1304 (27 Mart 1887).

Ali Ağa'ya Anadolu'ya götüreceği on tane silah için ruhsat verilmesine karar verilmiştir.²⁹ 25 Eylül 1887 tarihinde Derviş Paşa, Yıldız'a gönderdiği bir yazıyla Rumeli kıtasının Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ ile hem hudut olduğunu, bununla birlikte Bulgar ve Rum nüfusunun yoğun bir şekilde yaşadığı bu topraklarda yabancı devletlerin emelleri doğrultusunda bunları Osmanlı Devletine kışkırttığını belirterek Müslüman ahalinin elinde bulunan silahların toplattırılmasının sakıncalı olacağını ifade etmiş ve bu kararın geciktirilmesi gerekliliğini dile getirmiştir.³⁰

Kalkandelen ve Prizren'de üretilen Martini Henry taklidi tüfeklerin yerli olması ve bir süs eşyası olarak nitelendirilerek Anadolu'ya serbestçe sokularak satılması yerel makamlarda rahatsızlık doğurmuştur. Aydın Vilâyeti Jandarma Alay Kumandanı Mustafa tarafından 25 Nisan 1888 tarihinde Seraskerlik makamına gönderilen yazıda Kalkandelen ve Prizren'de üretilerek Selanik üzerinden getirilerek İzmir ve Ödemiş'te halka satılan Martini Henry taklidi silahların hiç de masum olmadığı bu silahların kuvvetçe gerçeğini aratmadığı belirtilerek şekavet olaylarının oldukça yaygın görüldüğü Aydın vilâyetinde bu silahların şakilerin eline geçmesi durumunda ileride önü alınamayacak sıkıntılarının baş göstereceğini belirtmiştir.³¹

1888 yılında Manastır Valiliği tarafından vilâyetin asayiş ve güvenliğini temin maksadıyla uygulamaya konulan "*Fabri Zabıta*" sisteminin bölgede Hıristiyanlar arasında silahlanmayı artırdığı o dönem dile getirilen iddialardan biri olmuştur. Fahri zabıtalının atanmasıyla Hıristiyanlar, Martini tüfek tedarik etmek için büyük bir gayretin içerisine girmiştir. Artan rağbet üzerine halkın büyük çoğunluğunun tarımla geçindiği ve sadece bir tüfekçi esnafının bulunduğu Florina'da kısa sürede beş yeni tüfekçi dükkânı açılmıştır. Bu dükkânlarda ustalar ve kalfalar vakitlerinin

²⁹ BOA, *MV*, 18/69, 12 Receb 1304 (6 Nisan 1887). BOA, *AMKT.MHM*, 493/75, 16 Receb 1304 (10 Nisan 1887).

³⁰ BOA, *Yıldız Mütenevvi Maruzat Kalemî (Y.MTV)*, Dosya No: 28, Gömlek No: 8, 7 Muharrem 1305 (25 Eylül 1887).

³¹ BOA, *DH.MKT*, 1597/29, 20 Cemaziyühür 1306 (21 Şubat 1889).

büyük bir kısmını Martini tüfek üreterek Bulgar ve Rumların taleplerini karşılamaya çalışsalar da buna yetişememişlerdir. Yerel esnafın talepleri karşılayamaması üzerine Prizren taraflarından peyderpey getirilen Martiniler hemen satılıyor ve Hıristiyan halka dağıtılıyordu. Bu çerçevede Resne'de daha önce hiçbir tüfekçi esnafı yokken gelişen olaylar neticesinde dokuz tüfekçi dükkânı açılmış ve burada da Martini tüfekler imal edilmiştir.³²

Prizren ve Rumeli'nin bazı yerlerinde Martini Henry tüfeklerinin namlularının kesilip çaplarının küçültülerek imal edildiği; Anadolu ve diğer vilâyetlere ithal edilerek satıldığının tespiti üzerine 11 Nisan 1889'da bir padişah irâdesi yayınlanmıştır. Buna göre her ne suretle olursa olsun harp silahlarının ahalinin eline geçmesinin caiz olmadığı belirtilerek söz konusu silahların nakledilmesinin ve satılmasının engellenmesi ve ele geçirilen silahların zapt ve müsadere edilmesi istenilmiştir.³³ Bu çerçevede 18 Nisan 1889'da Mabeyn-i Hümayuna gönderilen bir yazıda Arnavut asıllı bazı tüfek ustalarının Antalya'ya giderek burada Martini Henry marka silahların taklitlerini ürettikleri, Kalkandelenli Yusuf isimli kişinin sattığı silahların ele geçirilenleri üzerinde yapılan muayenede bunların namlularının kısaltılmış ve kundağının değiştirilmiş olduğunun tespit edildiği bildirilmiştir.³⁴ Kalkandelenli Yusuf'un sattığı on beş kadar silahı İzmir limanından Anadolu'ya soktuğunun tespiti üzerine İstanbul Liman Dairesi, bütün liman memurlarının fevkalade dikkat etmelerini istemiştir.³⁵

Askerî silahların taklit edilerek silah üretilmesinin yasaklanması ve halkın elinde bulunan silahların bedellerinin ödenerek toplattırılması kararı, beraberinde yeni bir tartışmayı getirmiştir.

³² BOA, *Y.MTV*, 38/57, 9 Şaban 1306 (10 Nisan 1889).

³³ BOA, *DH.MKT*, 1615/124, 12 Şaban 1306 (13 Nisan 1889).

³⁴ BOA, *DH.MKT*, 1617/56, 17 Şaban 1306 (18 Nisan 1889). BOA, *Yıldız Perakende Mâbeyn Başkitâbeti (Y.PRK.BŞK)*, Dosya No: 15, Gömlek No: 87, 18 Ramazan 1306 (18 Mayıs 1889). BOA, *İrade Dâhiliye (İ.DH)*, Dosya No: 1133, Gömlek No: 88466, 18 Şaban 1306 (19 Nisan 1889).

³⁵ BOA, *Y.PRK.ASK*, Dosya No: 54, Gömlek No: 45, 15 Şaban 1306 (16 Nisan 1889).

Taklit olarak üretilen tüfeklerin namlularına torna kullanılmaksızın yiv açılması mümkün olmadığı için namluların askerî silahlardan sökülerek kullanıldığı tespit edilmiştir. Meclis-i Mahsusta yapılan tartışmalar neticesinde toplanan bütün silahlara aynı bedelin ödenmesinin silah imalini engelleyemeyeceği gibi bunların ülkenin farklı yerlerine götürülerek satışının önünün alınamayacağı görülmüştür. Bundan dolayı 17 Kasım 1889 tarihinde “*demiri mirî malı olanlar için demir fiyatının tenziliyle ashabına yalnız imalîyye nâmıyla*” çok az bir miktar işçilik ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede kararın ilanından sonraki üç ay içerisinde tüfeklerin mahallî hükümete götürülerek teslim edilmesi, “*demir fiyatının*” tenzil edilmesi ve bu süreden sonra ele geçirilen tüfeklerin zapt ve müsadere edileceğinin ilan edilmesine karar verilmiştir.³⁶

Kalkandelen’de üretim yapan tüfekçi esnafı, askerî silah üretmelerinin yasaklanması üzerine sanatlarını icra etmekten mahrum bırakıldıklarını, geçimlerini sağlayamaz duruma düştiklerini ifade ederek hallerinden şikâyet etmeye başlamışlardır. Bunun üzerine Meclis-i İdâre-i Vilâyet, 20 Haziran 1890 tarihinde aldığı bir kararla merkezî hükümet tarafından halkın elinde bulunan her türlü askerî silahın toplattırılmasına karar verilinceye kadar, tüfekçi esnafının söz konusu silahlardan bozulanları tamir ederek sanatlarını icra etmelerine izin vermiştir.³⁷ Dâhiliye Nezareti tarafından 8 Ağustos 1890 tarihinde Kosova vilâyetine gönderilen yazıyla konuya açıklık getirilerek tüfekçi esnafının Osmanlı ülkesine girişi yasaklanmış askeri silahları yeniden üretmelerinin ve tamir etmelerinin yasak olduğu bunun dışındaki her türlü silahı tamir ederek ve yeniden üreterek geçimlerini sağlayabilecekleri belirtilmiştir.³⁸ Bununla birlikte 11 Nisan 1889’da yayınlanan padişah iradesinin uygulanıp uygulanmadığı 11 Ağustos 1890 tarihinde valiliklere gönderilen bir yazı ile kontrol edilmiştir. Yazıda “*tebliğ olunan irâde-i seniyye üzerine oraca şimdîye kadar ne muâmele cereyan etmiş ve ele geçirilen tüfenkler ne yapılmış olduğunun*”

³⁶ BOA, *Yıldız Sadâret Resmî Maruzât (Y.A.RES)*, Dosya No: 49, Gömlek No: 38, 22 Rebiyülevvel 1307 (16 Kasım 1889).

³⁷ BOA, *DH.MKT*, 1734/55, 2 Zilkade 1307 (20 Haziran 1890).

³⁸ BOA, *DH.MKT*, 1749/12, 21 Zilhicce 1307 (8 Ağustos 1890).

bildirilmesi istenmiştir.³⁹ Yüzyılın sonlarına doğru önü alınamayan eşkıyalık olayları ve isyanlar dolayısıyla eşkıya ve asilerin eline silah geçmesinin önüne geçilmesine yönelik bir takım tedbirler alınmış Kalkandelen’de silah üretim faaliyetleri büyük oranda azalmıştır. Kalkandelen ve Prizren’deki tüfek ustalarının mahareti, 1896 tarihli Kosova Vilâyet Salnâmesine şu şekilde yansımıştır:

Kalkandelen’de dahi tüfenkçilik ve terzilik san’atları pek ileridedir. Tüfenk üstâdları hiçbir fabrika ve amelîyyâthâne görmemiş ve fen dâiresinde tahsil-i san’at eylememiş iken her ne gör-seler iğneden ipliğe kadar bir kere nazar-ı im’an ile bakarak ve tehassane-i iktidârında o şeyi teccüm ederek farksız surette aynını yaparlar. Bunlar Avrupa Martinlerinin birkaç nev’ini âlât-ı husûsiyyeleriyle imâl ettikten başka kuvve-i ihtirâkârâne-leri münbasit olarak daha ileri varanları da görüldü. Geçen 1894 sene-i milâdiyyesinde Chicago’da teşkil olunan meşhur-i umumiye bu memleket üstadlarından birinin çiredesti-i mahâreti bulunan gayet musanna bir martin irsâl olunmuştu. Lakin ahiren esliha-i emiriyyenin takliden imâli men’ buyurulması ve eslihâ-i atikanın nazardan sâkıt olması cihetle üç beş tamirciden başka tüfenkçi ensâfi inkıraz bulmak üzeredir.⁴⁰

Tüfenkçiler, vaktiyle atik ve eyyâm-ı ahirede Avrupa Martinlerinden hiç farkı olmayacak surette, kendilerine mahsus mahâret-i üstâdâne sayesinde cedîd her nev’ tüfenkler yapıp ve üzerlerini musanna altın işleriyle tezyin ve tersi’ edip pazar bey’ ve şiraya vaz’ etmişler vuku bulan siparişlerle pek çok akçe kazanmışlar iken esliha-i emiriyyeye takliden silah imâli men’ edilmesi üzerine evvelki alış verişleri tedenni etmiş ve alhalet hâzihi devam edebilen on beş kadar dükkân esliha-i atika tamiratıyla mehma imkân idâre olmağa çalışmakta bulunmuştur.⁴¹

Merkezi hükümet, askerî silah üretimini yasaklayarak bu silahların halkın eline geçmesini önlemeye çalışsa da bunda çok da başarılı olduğu söylenemez. Makedonya Bulgar Komitesinin Hıristiyan halka dağıttığı silahların Prizren, Kalkandelen ve Kırçova kasabalarında üretilerek satıldığının tespiti üzerine yapılan

³⁹ BOA, *DH.MKT*, 1749/82, 24 Zilhicce 1307 (11 Ağustos 1896).

⁴⁰ *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, Yedinci Def’a, Üsküp, 1314 (1896), s. 543-544.

⁴¹ *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, Yedinci Def’a, Üsküp, 1314 (1896), s. 517.

araştırmayla Kalkandelen’de yirmi kadar tüfekçi dükkânı ve ustası olduğu ve bunların çoğunlukla yeni silahları tamir etmekle birlikte bazılarının sipariş üzerine martini taklidi tüfek yaparak Hıristiyanlara sattıkları görülmüştür. Bunun üzerine Kosova Valiliği, 19 Ocak 1901 tarihinde Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen bir yazıyla bölgede bulunan tüfekçi dükkânlarının kapatılması ve dükkân sahibiyle çalışanların Tophâne-i Âmire, Tersâne-i Âmire ve tabur tüfekçiliğinde istihdam olunmaları talebinde bulunmuştur.⁴² Kosova valiliğinin bu talebine Bahriye Nezareti olumlu cevap vererek kendi arzularıyla İstanbul’a gelen usta ve kalfalar arasında sınav yaparak gerekli şartlara haiz olanlara yeterli miktarda yevmiye vererek istihdam edebileceğini 14 Mart 1901 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir.⁴³

1903 yılında Manastır, Pirlepe, Ohri, Kırcova ve havalisinde Bulgarlara dağıtılan silahların büyük bir kısmı, Kalkandelen ve Gostivar’da imal edilen Martini Henry taklidi silahlardan oluşmaktaydı ve bu silahlarda kullanılan fişekler, Sırbistan’dan kaçak yollarla getirilerek Kalkandelen’de destesi on sekiz kuruşa satılmaktaydı. Manastır valiliğinin bu durumu tespit eden yazısı üzerine Sadaret ve Seraskerlik tarafından Dâhiliye Nezaretine, Manastır ve Kosova valiliklerine yazılan tezkireyle konu hakkında tahkikat yapılarak fişeklerin Sırbistan’dan nasıl getirildiğinin tespit edilmesi istenmiştir. Bununla birlikte Kalkandelen ve Gostivar’daki silah ticaret ve imalatı hakkında gerekli önemlerin alınarak silah imal ve ithalinin yasaklanması ve Bulgarlara silah satışının engellenmesi istenmiştir.⁴⁴

Kalkandelen ve havalisinde imal edilerek Bulgarlara satılan Martini Henry marka tüfek ve ona ait fişeklerin üretiminin ve satışının yasaklanması yönünde çıkarılan ferman-ı hümayun-ı

⁴² BOA, *DH.MKT*, 2449/74, 15 Şevval 1318 (5 Şubat 1901).

⁴³ BOA, *DH.MKT*, 2467/48, 7 Zilhicce 1318 (5 Nisan 1901).

⁴⁴ BOA, *Dahiliye Nezâreti Şifre Evrakı (DH.ŞFR)*, Dosya No: 287, Gömlek No: 45, 6 H 1318. BOA, *Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)*, Dosya No: 2040, Gömlek No: 152950, 10 Muharrem 1321 (8 Nisan 1903). BOA, *Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı (A.MTZ (04))*, Dosya No: 91, Gömlek No: 88, 14 Muharrem 1321 (12 Nisan 1903).

şahane üzerine Kosova valiliği tarafından bölgedeki esnafın mağduriyeti dile getirilerek bir teklifte bulunulmuştur. 2 Haziran 1903'te Kosova valiliği tarafından kaleme alınan yazıda tüfek imal edenlere gerekli nasihatte bulunulduğu ancak yüz on iki kişiden ibaret olan bu insanların mülkleri ve geçimlerini temin edebilecek başka bir vasıtaları olmadığı için sanatlarının men edilmesinin onları geçim darlığına düşüreceği ifade edilerek “*istidat ve maharetleri hasabıyla*” Tophane ve Zeytinburnu fabrikalarında ve taburlarda istihdamlarının devletin faydasına olacağı ifade edilmiştir.⁴⁵ Aynı dönemde Kalkandelenli tüfekçi ustaları da hem Kosova valiliğine hem de Sadarete sundukları istidalarında “*icra-yı sanattan men edilmelerinden naşi fevkalade duçar-ı fakr ü zaruret olduklarını*” ifade ederek biran evvel Tophane-i Âmire ve diğer münasip fabrikalarda istihdamlarını talep etmişlerdir.⁴⁶ 10 Eylül 1903 tarihinde Sadaret tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda Kalkandelen ve havalisinde icra-yı sanat eyleyen tüfekçi ustalarının Tophane-i Âmire’de imtihan edilerek icra ettikleri sanata aşına olanlara üç sınıf itibariyle dokuz buçuk kuruştan on iki kuruşa ve idadide yetişen ustalara muadil maharet gösterenlere melekeleri nispetinde on iki kuruştan on dokuz kuruşa kadar yevmiye verilmesi ve Tophane fabrikalarında işçi açığı bulunması halinde oralarda istihdamları ve bunlardan ücret almaksızın fabrikaya devam eden ve birkaç ay içerisinde eğitimini tamamlayanların da açık bulundukça dört yüz kuruş maaş ve yevmî iki nefer tayinât verilerek piyade taburları tüfekçiliklerine tayinlerinin mümkün olacağı belirtilmiştir.⁴⁷

Dükkânları kapatılarak İstanbul’a gönderilen ve burada Tophane-i Âmire gibi yerlerde istihdam edilerek işçileri çaresi aranan Kalkandelenli tüfekçi ustalarının sefaletе düşmeleri üzerine memleketlerine iade edilmelerine karar verilmiştir. Bu doğrultuda 4 Aralık 1903 tarihli bir irade ile de geçimlerini temin

⁴⁵ BOA, BEO, 2086/156395, 11 Rebiyülevvel 1321 (7 Haziran 1903).

⁴⁶ BOA, BEO, 2126/159412, 3 Cemaziyülevvel 1321 (28 Temmuz 1903), BEO, 2169/162643, 24 Cemaziyülahır 1321 (17 Eylül 1903).

⁴⁷ BOA, BEO, 2169/162643, 24 Cemaziyülahır 1321 (17 Eylül 1903).

maksadıyla icra-yı sanat eden bu insanlara engel olunmaması istenmiştir. İstanbul'dan memleketlerine dönen silah ustalarının sanatlarını icra etmelerine mani olunmamış ve silah üretmeye devam etmişlerdir. “*Esliba-i emiriyye*” olarak ifade edilen devlete ait askerî silahların taklitleri olan bu silahların üretiminde her türlü teferruat düşünülüyordu. Öyle ki üreticiler orijinal silahların üzerinde bulunan tuğrayı taklit etmekten geri kalmıyorlardı. Kalkandelen'de bir sene içerisinde üretilen silah miktarı yaklaşık olarak beş bin kadardı ve bu silahların büyük bir kısmı, İslam ve Hıristiyan halk vasıtasıyla Sırp ve Bulgar çetecilerinin eline geçiyordu.⁴⁸ Öyle ki Hüseyin Hilmi Paşa tarafından 6 Aralık 1903 tarihinde Yıldıza gönderilen bir yazıda Kalkandelen'de üretilen Martini Henry marka tüfeklerin taklitlerinin Kırcova ve civarındaki Bulgar eşkıyalarına satılmış olduğu ve ayaklanmalar esnasında altı yüz on sekiz tane taklit Martini Henry marka tüfeğin müsadere edildiği bildirilmiştir.⁴⁹

1906 yılında bölgedeki silah üretiminin sınırlandırılması yönünde Kosova valiliği ve Rumeli müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa tarafından bir takım girişimler söz konusu olmuşsa da meclis-i vükela, silah ustalarının icra-yı sanattan men edilmelerinin münasip olmayacağını ancak askerî silahları taklit etmelerinin meni lazım geleceğini ifade etmekten öte başka bir girişimde bulunmamıştır.⁵⁰ 9 Haziran 1906 tarihinde “*Kosova Vilâyeti Dabîlinde Kalkandelen Kasabasında Umûm Tüfenkçi Esnafı Nâmına Muhammed Şahap*” imzasıyla Rumeli Müfettişliğine gönderilen bir yazıda tüfek üretiminin yasaklanmasının bölge esnafını ve ailelerini nasıl etkilediği ortaya konulmuştur. Mektuba göre Kalkandelen'deki tüfekçi esnafı kazma, balta, mikraz, maşa ve yün makasının yanı sıra “*köy bekçileriyle çobanlara mahsus neym martinisi*”

⁴⁸ BOA, BEO, 2816/211144, 4 Rebiyülevvel 1324 (28 Nisan 1906).

⁴⁹ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı* (Y.PRK.MK), Dosya No: 17, Gömlek No: 27, 14 Ramazan 1321 (4 Aralık 1903). BOA, *Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı* (TFR.I.A), Dosya No: 15, Gömlek No: 1415, 14 Ramazan 1321 (4 Aralık 1903).

⁵⁰ BOA, BEO, 2816/211144, 4 Rebiyülevvel 1324 (28 Nisan 1906); MV, 113/48, 28 Safer 1324 (23 Nisan 1906).

adı verilen av çiftesine benzer bir çeşit tüfek üretmektedir. Yapılan bu üretim ile yüzlerce ailenin geçimi sağlanmaktadır. Ancak kaza kaymakamının kararı ile altmış dükkân kapatılmış ve ticaretten men edilmişlerdir. Bunun neticesinde yüzlerce aile aç bii-laç kalmış hatta dükkânı kapatılan iki esnaf intihar etmiştir. Muhammed Şahap, ürettikleri silahların bir tanesinin bile eşkıyanın eline geçmediğini belirtip, 1901 yılının sonlarında bölge esnafının bir kısmının Tophâne-i Âmire’de istihdam edildiğini bir kısmının da memleketlerine gönderilerek sanatlarıyla meşgul olmalarına izin verildiğini hatırlatıp dükkânlarının tekrar açılmasını talep etmiştir.⁵¹

1909 yılından sonra arka arkaya baş gösteren Arnavut isyanları üzerine Rumeli’deki halkın elinde bulunan silahların toplanmasına yönelik çalışmalar yapılmış ve oldukça külliyetli miktarda silah toplanmıştır. Bu çerçevede 1911 yılında Arnavutluk’ta meydana gelen olaylar üzerine bölgedeki silah ustaları icra-yı sanattan men edilerek savaş malzemesi üreten fabrikalarda veya askerî birliklerde görevlendirilmişlerdir. Söz konusu ustaların görevlendirildikleri yerlere ulaşmaları sağlanırken Kosova valiliği tarafından bu iş için 7752 kuruş harcanmıştır.⁵²

Sonuç

Arnavutların yoğun bir şekilde yaşamış oldukları Kalkandelen ve çevresi, XIX. yüzyıl boyunca önemli bir silah üretim merkezi olmuştur. 1844/1845 yılına ait temettuat defterine göre Kalkandelen’de elli farklı esnaf gurubu içerisinde en fazla tüfekçinin bulunması yapılan üretim miktarının ve silah pazarının büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Bunun arkasındaki en büyük nedenlerden biri Lek Dukakin Kanunu ve Arnavutlar arasında devam eden kan davaları olmuştur. Kalkandelen ve çevresindeki mahir silah ustaları, 1826 yılından sonraki süreç içerisinde Os-

⁵¹ BOA, *Rumeli Müfettişliği Arzıhaller (TFR.I.ŞKT)*, Dosya No: 89, Gömlek No: 8823, 16 Rebiyülahır 1324 (9 Haziran 1906).

⁵² BOA, *MV*, 154/91, 25 Receb 1329 (22 Temmuz 1911).

manlı ordusunun silah ihtiyacını buldukları yerden karşıladıkları gibi devletin en önemli askerî mühimmat ihtiyacının karşılandığı Tüfekhâne-i Âmire, Tophâne-i Âmire ve Zeytinburnu Fabrikasında istihdam edilmişlerdir. Özellikle gelişen silah teknolojinine bağlı olarak ordunun envanterinde bulunan silahların modernizasyonunda Kalkandelenli silah ustalarına müracaat edildiği görülmektedir. Bölgede yaşanan isyanlar ve 93 Harbi sonrası geride bırakılan devlete ait askerî silahlar, Kalkandelenli ustalar tarafından taklit edilerek gerçeğini aratmayacak etkiye sahip tüfekler üretilmiştir. Kalkandelenli silah ustaları bu maharetlerini 1894 Chicago Dünya Fuarında teşhir etmiş oldukları Martini taklidi tüfeklerle göstermişlerdir. Ancak bölgede baş gösteren isyanlar ve eşkıyalık olaylarında bu silahların askerî birlikleri zayıflatması üzerine bu tür silahların üretimi ve satışı engellenmiş ve buna bağlı olarak Kalkandelen ve çevresinde silah üretimi oldukça gerilemiştir. Osmanlı hükümeti, silah üretiminin, satışının ve taşınmasının önüne geçilmeye çalışırken silah ustalarının geçim sıkıntısına düşmelerine engellemek için bir takım tedbirler almaktan geri durmamıştır.

Kaynakça

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)

Cevdet Askeriye (C.AS)

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT)

Dahiliye Nezâreti Şifre Evrakı (DH.ŞFR)

İrade Dâhiliye (İ.DH)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

Mesâil-i Mühimme İrâdeleri (İ.MSM)

Rumeli Müfettişliği Arzuhaller (TFR.I.ŞKT)

Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı (TFR.I.A)

Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı (A.MTZ (04))

Sadâret Mektubî Kalemi Defterleri (A. MKT)

Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (A. MKT. MHM)

Yıldız Mütenevvi Maruzat Kalemi (Y. MTV)

Yıldız Perakende Askerî Maruzât (Y.PRK.ASK)

Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı
(Y.PRK.MK)

Yıldız Perakende Mâbeyn Başkitâbeti (Y.PRK.BŞK)

Yıldız Sadâret Resmî Maruzât (Y.A.RES)

2. Resmî Yayınlar

Salnâme-i Vilâyet-i Kosova, Yedinci Def'a, Üsküp, 1314 (1896).

Salnâme-i Vilâyet-i Manastır, Birinci Def'a, 1305 (1888/1889).

3. Kitap ve Makaleler

Doğan, Ayhan, “Balkanlar’da Tüfek Üretim Merkezi: Kalkandelen (Tetova)”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 212, Ekim 2014, s. 89-112.

Gencer, Ali İhsan, vd., *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi*, Doğu Kütüphanesi, I. Baskı İstanbul Mayıs 2008.

Tuğrul Özcan, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.

Sander, Oral, Kurthan Fişek, *Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)*, İmge Kitabevi, 2. Baskı İstanbul Mayıs 2007.

Sloane , William M., *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, Çev. Sibel Özbudun, Süreç Yayınları, 1. Baskı İstanbul Eylül 1987.

Şemseddin Sami, “Kalkandelen”, *Kamusü'l-a'lâm*, C. V, Mihrân Matbaası, İstanbul 1314, s. 355.

Ünlü, Mucize, *Kosova Vilayeti*, Gece Kitaplığı, 1. Baskı Ankara 2014.